

Den ældste bevarede stump af et evangeliehåndskrift er fra Joh 18 og dateres til ca. 125 e.Kr. Johannesevangeliet menes skrevet omkr. år 90; men der er gode grunde til at antage, at beretninger om Jesu ord og gerninger kan være skrevet ned langt tidligere.
© Biblical Archaeology Review 2002/6.

spørgsmål – at det skete engang efter år 70 e.Kr., hvor romerne erobrede Jerusalem. En af grundene til denne datering er antagelsen af, at evangeliernes forudsigelser om Jerusalems fald ikke blev fremsat før kort efter, at det var sket.

En opmærksom læsning af evangelierne viser, at Matthæus og Markus har meget af den samme fortælling, og at Lukas har en stor del af den. Af denne iagttagelse udleder forskere derfor, at der har været en fælles kilde, som de tre evangelister øste af (kaldet "Q", efter det tyske *Quelle*). Denne kilde kunne være blevet til lidt tidligere.

I det meste af tiden mellem korsfæstelsen og Jerusalems fald – næsten 40 år – ville alt, hvad man vidste om Jesus, være blevet spredt mundtligt og ikke på skrift. Mundtlig tradition kan være meget pålidelig; men den kan også være meget løs. Mange forskere formoder da også, at evangelierne blev forandret eller udvidet, fordi kirken havde behov for at vise sin autoritet – som i Matt 16,18, hvor Peter fik Himmerigets nøgler givet. Skrevne dokumenter kan selvfølgelig også ændres; men det er ikke så let at gøre, så snart der eksisterer mere end én kopi af et værk.

Hvor meget kunne man læse og skrive på Jesu tid?

KUNNE MANGE LÆSE OG SKRIVE?

En stor kreds af lærde vil være enige med den forsker, som erklærede, at "skrivning lå i hænderne på en elite af træned specialister, og læsning krævede en videregående uddannelse, som kun få havde adgang til". Derfor er det ifølge en udbredt lærebog "uomtvisteligt, at der i den tidligste periode kun var en mundtlig overlevering af Jesus-fortællingen og af Jesu ord". Andre igen siger, at Jesu disciple var "tekniske analfabeter".

Det hævdes ofte, at skrivningen var begrænset til regeringskredse og religiøse cirkler, og at den ikke ville have nogen plads blandt Galilæas bondebefolkning, hvor Jesus havde meget af sin undervisning.

Hvis det var rigtigt, ville det give større vægt til den udbredte opfattelse, at kendskabet til Jesu ord og gerninger var afhængig af mundtlig overlevering – af folk, som videregav mundtligt, hvad de havde hørt og set – indtil de tidligste evangelier blev skrevet omkring år 70. →

Af Alan Millard, prof. emeritus ved University of Liverpool

Blandt bibelforskere er det en udbredt opfattelse, at evangelierne tidligst blev skrevet ned 40-60 år efter Jesu død. De nyeste arkæologiske fund omkring udbredelsen af skrivematerialer tegner dog et noget andet billede.

EVANGELIERNE SOM SENE KILDER

Når man læser de fire evangelier, melder spørgsmålet sig: "Hvorfor blev de skrevet ned?" eller "Hvornår blev de skrevet?"

Forskere har stillet disse spørgsmål igen og igen gennem de sidste 200 år; de hænger nøje sammen. Ofte bliver det første spørgsmål besvaret med: "Evangelierne blev skrevet, fordi generationen af øjenvidner til Jesu liv og gerninger var ved at dø ud, og dens erindringer måtte bevares for eftertiden".

Det betyder, at evangelierne blev skrevet lang tid efter korsfæstelsen. Oftest siger man – som svar på det andet

ARKIVERNE MANGLER

Grundlaget for sådanne udsagn er imidlertid hypotetiske, idet man bygger på studier af evnen til at læse og skrive i Grækenland, Rom og andre samfund. Disse studier unnlader at tage højde for resultaterne fra arkæologiske fund i Palæstina og andre dele af det romerske imperium.

Indtil for relativt nylig havde vi meget lidt skriftligt materiale fra Palæstina i det første århundrede, ja, fra andre områder under Roms kontrol, fordi det meste skrivning blev gjort på materialer, som rådner hurtigt, når de havner i fugtigt jord: enten papyrus eller pergament, trætavler dækket af voks eller tynde flager af træ. Sådant materiale kan kun holde sig i meget tørre områder, f.eks. den egyptiske ørken, eller under helt usædvanlige forhold, f.eks. ler-aflejringer, der forhindrer luftens adgang. Materialet kan også være blevet forkullet.

I Rom kan man besøge en boligblok, som er bygget oven på det gamle Roms arkiv. Arkiverne fra byens administration og mange andre arkiver blev gemt her. Det romerske imperium varede i omkring 400 år; alligevel har ikke et eneste dokument fra byens administration overlevet.

NYT UVEJR AFSLØRER ROMERSK STATUE

Et usædvanligt voldsomt uvejr over Mellemøsten den 12. dec. sidste år afslørede en romersk statue i Ashkalon. Under den kraftige storm og høje bølgegang smuldrede en klint ud mod havet, og en smuk, hvid marmorstatue af en kvinde dukkede op. Den menes at stamme fra romersk tid, ca. 0-200 e.Kr.

Det samme uvejr gav også arkæologerne dybe panderynker. Uvejret gik særlig hårdt ud over Herodes den Stores gamle havneanlæg i Cæsarea ved Havet. Så voldsomt at de israelske myndigheder har været nødt til at lukke stedet midlertidigt. Lad os håbe, at reparationer kan udbedre de omfattende skader, så et af Herodes' mesterværker ikke går tabt.

Skrivetavle af træ fra romersk tid, fundet ved Vindolanda i det nordlige England. Fordybningen i midten blev fyldt med voks, hvorefter skriveren kunne skrive i vokset med en spids pen. Skrivetavler blev især brugt til at skrive kontrakter, kvitteringer o. lign. Når der ikke længere var brug for teksten, blev vokset glattet ud, og tavlen kunne bruges igen. © Archaeology Odyssey 2004/1.

Kun uddrag af få dokumenter er citeret hos de romerske forfattere og har nået os gennem senere afskrifter.

Kun i ét af det romerske imperiums lande er omfattende regeringsarkiver blevet bevaret, og det er Egypten. Men selv her stammer de arkiver, som er blevet fundet, ikke fra den store by Alexandria, men fra forskellige mindre byer, hvor vandforsyningen med tiden tørrede ud, så indbyggerne blev tvunget til at flytte og efterlade deres uønskede papirer i husene eller i affaldsbunken. Det er netop på grund af vandets forsvinden, at disse papyrusdokumenter blev udtørret og har kunnet holde sig.

SKRIVETAVLEN

Det normale skrivemateriale i hele det romerske imperium var skrive tavlen af træ. En lav fordybning blev skåret i en tavle af træ, hvilket efterlod en kant ligesom rammen om et billede. Fordybningen blev fyldt med voks, som man kunne skrive i med en spids pen. Eksemplarer er blevet udgravet flere steder i den romerske verden, herunder London, hvor usædvanlige forhold har hindret træet i at rådne.

ET NYT SKRIVEMATERIALE

Gennem de sidste 30 år er en anden slags trætavle kommet for dagens lys. Meget tynde flager ligesom finer blev brugt. Bogstaverne blev ridset ind med en skarp spids, og flagen blev foldet midt over på det lodrette plan. Så blev den gjort fast og bundet med en snor, der løb gennem en v-formet rille i hvert hjørne. Snesevis af sådanne flager skrevet omkring 100 e.Kr. er blevet gravet frem ved Vindolanda, som var en befæstning på grænsen mellem England og Skotland, hvor Hadrians mur senere blev opført. Alle rang i hæren brugte dem, fra garnisonschefen og hans kone til infanterister og slaver.

Nogle få andre eksemplarer er blevet fundet andre steder i Europa, og det ser ud, som om disse flager var lige så almindelige som vokstavlerne. De er så tynde og skrøbelige, at de let går i forrådnelse, og hvis de holdt sig, har arkæologerne måske ikke opdaget dem. En sådan tavle blev også fundet sammen med Bar Kochba manuskripterne i Judæas ørken. Vi må derfor antage, at de også blev brugt i Palæstina i det første årh. e.Kr.

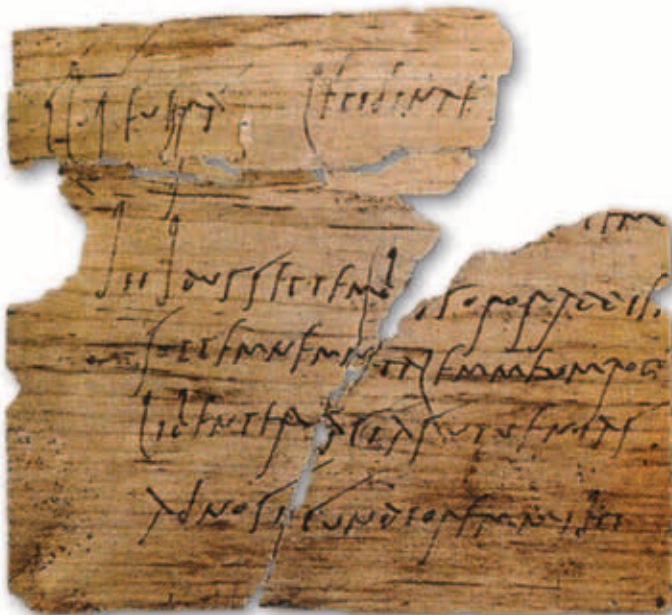

POTTESKÅR

Ved siden af de forgængelige skrivematerialer havde folk en mere holdbar form for affaldspapir. Man skrev med blæk på stykker af knækket keramik. Oldtidens keramik var som regel simpelt lertøj, som var let at lave og let gik i stykker. Stykker lå overalt på gårdspladser og i gader i de antikke byer og landsbyer. Potteskårene var frit tilgængelige for enhver, som ville skrive en kort notits eller et kort budskab, eller for elever, der skulle lære at skrive.

Hundredvis af sådanne *ostraka* er blevet fundet i Egypten og nogle i andre lande. Disse stumper keramik kan stort set ikke ødelægges og kan derfor bevares på steder, hvor papyrus ikke kan. Blækket kan stå lige så klart som den dag, det blev skrevet. Eller det kan være falmet p.g.a. sollys eller være gjort utydelig af vand.

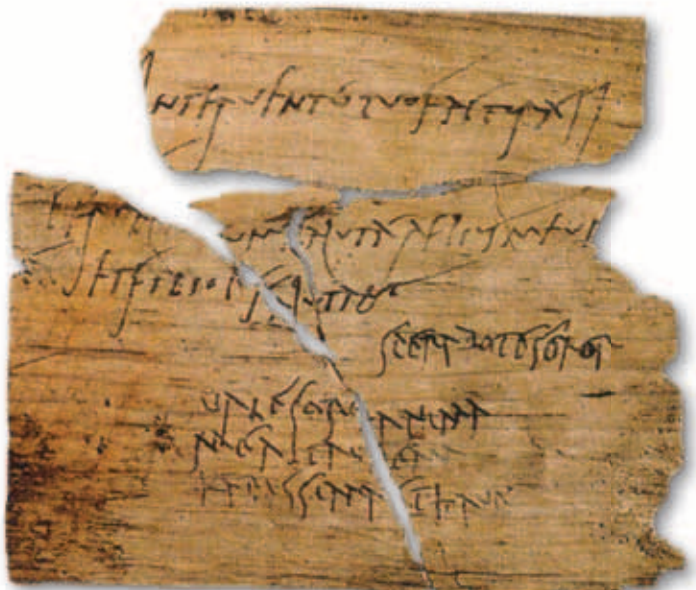
Eksemplarer fundet i Det hellige Land er vigtige vidnesbyrd om udbredelsen af skrivning og læsning, som vi skal se i næste artikel. —■

NYT ÆLDSTE VINGÅRD I VERDEN FUNDET

Arkæologer har afdækket den hidtil ældste vingård i en hule i Armenien. Man har fundet en stor installation til fremstilling af vin, inkl. vinperse, kar og beholdere. Desuden fandt man rester af tørrede druer, vinsække og drikkebægere. Potteskår på stedet viser spor efter det særlige pigment, som farver vinen rød. Indretningen til fremstilling af vin dateres til 4.100 f.Kr., altså lang tid før historisk tid.

Tankevækkende er det, at findestedet ikke er langt fra det sted, hvor Noa if. traditionen forlod arken, og hvor han plantede en vingård. Dette fund bekræfter andre undersøgelser, som har antydnet, at vinstokken blev forædlet i Armenien og Georgien.

Ved Vindolanda er der også fundet en anden slags skrivemateriale: tynde flager af træ, hvorpå man skrev med blæk eller en spids pen. Denne tavle er en fødselsdagsinvitation, sendt til garnisonschefens kone. Skrivningen var således en del af dagliglivet. © Archaeology Odyssey 2004/1.

annonce

VOLONTØRER SØGES

Har du lyst til at kombinere en tur til Israel eller Jordan med arkæologisk udgravning? Længes du efter, at endnu mere af fortiden og historien bliver afdækket? Vil du være med netop der, hvor den bibelske historie bliver levende mellem potteskår og husrester?

Så tag med på en arkæologisk udgravning til sommer i Israel eller Jordan.

Der er en lang række steder, hvor man i år graver i lag fra de bibelske perioder. Som eksempel kan næves Hasor, hvor man måske er ved at nærme sig den kana'anæiske bys arkiv; Khirbet Qeiyafa, som for alvor rykker på vores forståelse af kong Davids kongedømme; eller Khirbet el-Maqatir, som sandsynligvis er byen Aj, som Josva og hans folk erobrede.

Nærmere oplysninger om steder og priser kan ses på www.biblicalarchaeology.org/digs. Eller henvend dig til TELs redaktion.

